

HOLOCAUST BIBLIOTHEEK

Raul Hilberg

Politiek van herinneren
autobiografie van een Holocausthistoricus

Politiek van herinneren

Raul Hilberg

Politiek van herinneren

autobiografie van een Holocausthistoricus

Oorspronkelijke titel: *The Politics of Memory*, 1996

Nederlandse vertaling: © 2017 Uitgeverij Verbum BV en Rob Pijpers/Vitataal

Omslagontwerp: Dianne Rijnbende

ISBN 9789074274876

Meer informatie over de Holocaustbibliotheek van Verbum: www.verbum.nl

Inhoudsopgave

Inleiding	Grote studie, kleine uitgeverij Gerton van Boom	7
Voorwoord		15
Hoofdstuk 1	De recensie	17
Hoofdstuk 2	Achtergrond	21
	Afkomst	21
	Leerjaren	32
	Scheiwegen	46
Hoofdstuk 3	Het waagstuk	58
	Documenten	58
	Een kunst	67
Hoofdstuk 4	Worsteling	75
	Aan de slag als docent	75
	Het pad naar publicatie	84
Hoofdstuk 5	Naschokken	96
	De dertigjarige oorlog	96
	Dubieuze praktijken	108
Hoofdstuk 6	Wat te doen?	125
	De tweede uitgave	125
	Het dagboek van Adam Czerniaków	137
	De triptiek	147
Hoofdstuk 7	Wenen	152

Inleiding

Grote studie, kleine uitgeverij

Raul Hilbergs magnum opus vertaald in het Nederlands

In 2002 kwam ik terug van een bezoek aan Auschwitz-Birkenau. In het vliegtuig wist ik het. Ik zou een uitgeverij starten en de Holocaust zou het thema zijn. Ik had geen ervaring met de uitgeverwereld, anders dan als consument van boeken. Maar de liefde voor boeken heeft mij altijd de kant van het uitgeversvak op getrokken. Ik pijnig mijn hersenen al enige jaren met de vraag waarom het thema, mijn thema, dan de industriële moord op de Joden moest zijn? Dat was geen makkelijke vraag, althans de vraag was makkelijk, maar het antwoord niet. Zeker niet als het antwoord verder moet gaan dan de gebruikelijke platitudes (het is verschrikkelijk, nooit meer, moeten we van leren, et cetera) waar je feitelijk niet verder mee komt. Zelfexegese was nodig om de vraag te beantwoorden en na vele jaren is voor mij het antwoord op de eenvoudige vraag: misbruik van macht (door de Duitsers) en onmacht (van de Joden). Dat moet ik natuurlijk uitleggen. Dat zal ik proberen, maar in 2002 had ik dit antwoord niet paraat, het was een gevoel. Wat ik wel wist was het gevoel dat mij bekreep toen we in de barakken van Birkenau verloren rondliepen. Dat was een gevoel van verbazingwekkende onthutsing.

Instinctief heb ik altijd aangevoeld dat de Holocaust in eerste instantie om de daders ging. De sleutel tot het oplossen van het mysterie is gelegen in de rol, motivatie en tenuitvoerlegging van de Sjoa door de Duitsers en hun handlangers. De slachtoffers (Joden en Sinti en Roma) stonden machteloos. Hun rol en handelen is belangrijk, maar toch, om het raadsel van de Holocaust te ontrafelen, ondergeschikt aan de initiatieven van de beulen. Ze hadden de macht om het te doen, althans ze creëerden deze macht en misbruikten deze macht op een haast maniakale wijze om een bevolkingsgroep tot

op de laatste man, vrouw of kind uit te roeien. Toen bijvoorbeeld nazi-Duitsland de oorlog allang verloren had, bleven de nazi's maar rondslepen met hun krijgsgevangen Joden. Waarom in hemelsnaam? Welk doel werd gediend om de Joden uit te roeien? Heeft een dergelijk geweld ooit zin gehad of het gewenste resultaat opgeleverd? Het raadsel zat dus aan de Duitse kant. Waren het buitenaardse monsters of veelal goedwillende mensen die meegeleurd werden naar een sinister slagveld op basis van veel misvattingen, leugens en cowboyverhalen (Lebensraum en de Joods-communistische corruptie die de beschaving ten gronde zou richten)?

Maar wat bijna even intrigerend is, is hoe de Joden zich hebben gedragen en hebben gevoeld om zoveel onmacht, woede en frustratie te moeten verwerken. Hadden de Joden en de omstanders anders kunnen of moeten reageren of waren ze altijd kansloos geweest? Hoe komt een volk een dergelijk trauma te boven? Hoe moet het voor Joden zijn geweest om helemaal alleen te staan tegenover de geoliede vernietigingsmachine van staat en partij? Hoe moet het gevoeld hebben (en nog steeds voelen) om vogelvrij geweest te zijn? Dat zijn vragen die blijven kwellen. Misbruik van macht en onmacht van de Sjoa; daar zijn dus bibliotheken over volgeschreven.

In de boekwinkels van het staatsmuseum Auschwitz-Birkenau lagen veel boeken die in Nederland niet te krijgen waren. Na enige studie, internet was er wel maar nog niet zo gevuld als nu, ontdekte ik dat veel belangrijke boeken nog niet vertaald waren en niet verkrijgbaar waren terwijl ze elders in de wereld grote oplages hadden gehaald. Dat wil niet zeggen dat er weinig was uitgegeven. Nee, integendeel, de boekenkasten puilden uit van de boeken over de Holocaust. Nog steeds trouwens. Maar dat heeft mij niet weerhouden om te starten met een uitgeverij en met Verbum Holocaust Bibliotheek, een reeks boeken waarin alle belangrijke thema's van de Holocaust aan bod moesten komen. Inmiddels is daar overigens al sprake van, maar stoppen met de reeks zou een geestelijke en intellectuele aderlating betekenen, voor mij dan; de wereld kan waarschijnlijk wel zonder

Verbum Holocaust Bibliotheek. In ieder geval was de ambitie in 2002 ontstaan en is de reeks van start gegaan.

Als eerste heb ik een lijst gemaakt met titels die in het buitenland succesvol maar nog niet vertaald waren. Het zou goed zijn als we met een aantal van deze titels zouden beginnen. Tot mijn verbazing was het welhaast belangrijkste boek over de Holocaust nog niet in het Nederlands uitgegeven: *The Destruction of the European Jews* van de Amerikaanse hoogleraar Raul Hilberg - eerste uitgave dateert van 1961. Het betrof een eigenzinnige driedelige studie waarbij de focus lag bij de Duitse bureaucratie die immers de industriële moord op de Europese Joden heeft georganiseerd en mogelijk heeft gemaakt. Hij concentreerde zich dus op de daders, niet op de slachtoffers en dat was ongebruikelijk (voor zover er toen iets gebruikelijk was omdat de geschiedschrijving van de Jodenvervolging nog in de kinderschoenen stond) en voor sommigen ook ongewenst. Ondanks de kritiek werd de auteur gezien als grondlegger, en zijn werk maatgevend en wetenschappelijk onbetwist. Er zijn meer standaardwerken bekend zoals van Poliakov, Reitlinger, Bauer, Marrus, Yahil, Friedländer, Benz en anderen. Maar de studie van Hilberg was ongeëvenaard, met name ook door de aanpak. Uiteindelijk was de conclusie van Hilberg ongemakkelijk. Het waren niet alleen een paar fanatieke nazi's die het hadden georganiseerd, nee, veel Duitsers hadden feitelijk smerige handen doordat ze klakkeloos een niet-nadenkend en onmisbaar faciliterend radertje in het grote geheel waren, zodanig dat een persoonlijke verantwoordelijkheid voor het eindresultaat bijna niet gevoeld hoefde te worden. Hilberg spreekt van de vernietigingsmachine, bestaande uit het openbaar bestuur, leger, bedrijfsleven en de partij (NSDAP). Wie vormde niet een onderdeel van deze vernietigingsmachine?

De ongemakkelijke conclusies van Hilberg maakten dit boek ook moeilijk om uit te geven. Het was te extreem, categoriaal, dwingend, rechtlijnig en emotioneel. Daarnaast was het ook een omvangrijk boek waar je je als uitgever makkelijk aan kunt vertellen. Vertalen

en drukken kosten een vermogen. Indien er dan geen zekerheid over een bepaalde minimumafzet is, wordt het een commercieel moeilijk project. Hilberg heeft dat zelf ervaren, getuige dit boek. Hij heeft geleurd met zijn boek en kwam over het algemeen bij kleine uitgevers uit die de financiële logica van het uitgeversvak trachtten te tartten met een eigenzinnig beleid en een onverantwoord hoog risico. Zo ook hier bij de Nederlandse editie.

Het eerste contact legde ik met Hilberg in 2003. We communiceerden hoofdzakelijk via brieven en de fax. Ik moest daarbij opletten want één keer werd Hilberg erg boos omdat ik een fax met meerdere pagina's stuurde terwijl hij en zijn vrouw lagen te slapen en prompt gewekt werden. Ik mag best zeggen dat het contact in het begin stroef verliep. Hilberg was niet enthousiast, niet aardig en altijd een beetje *grumpy*. Op een gegeven moment vroeg hij mij om een referentie. Ik heb hem toen in contact gebracht met prof. dr. J. Houwink ten Cate van het NIOD. Ik had een keer een gesprek met hem gevoerd over mijn plannen met de reeks. Hij toonde zich geïnteresseerd en wilde me wel van raad voorzien ten aanzien van titels die ik aan mijn lijst kon toevoegen. Ik hoopte dat Houwink ten Cate wel een goede referent zou zijn, maar het mocht helaas niet baten. Hilberg zou niet voor Uitgeverij Verbum kiezen. In de Verenigde Staten en Duitsland heeft hij ook te maken gehad met kleine en onervaren uitgeverijen en dat was hem slecht bevallen. Helaas.

Ongeveer een half jaar later, in januari 2004, zou Hilberg de eerste Nooit Meer Auschwitz-Lezing geven in de Beurs van Berlage. Ik ben naar de lezing gegaan en heb me naderhand aan hem voorgesteld. Nee, met andere grotere uitgevers in Nederland was het niets geworden. Ze vonden het risico te groot. Ik heb beloofd de eerste vijf boeken uit de reeks toe te sturen zodat hij zich kon vergewissen van de kwaliteit en opzet van de reeks. Aldus geschiedde. Hij was gecharmeerd van de boeken, maar pas in juni 2005 ging hij overstag. Raul Hilberg schreef me het volgende:

‘I want to thank you for the five books you send me. They constitute a good beginning for your new publishing house. Obviously, my agent and I could not make up our minds about a venture with Verbum two years ago. Now, however, I have decided that it would be a good idea to produce the Dutch edition, if we can make a simple agreement. You are certainly capable of creating a solid series.’

De laatste zin was natuurlijk heel aardig. Zo kende ik hem niet. We zouden de driedelige Yale-editie uit 2003 als uitgangspunt nemen, maar gedurende de jaren na 2003 had hij nog vele wijzigingen voor een latere editie voorbereid. Hij wilde deze wijzigingen in de nieuwe Nederlandse vertaling opgenomen hebben. Dat was geen probleem. Ik verzocht hem deze correcties en wijzigingen naar mij toe te sturen. Een aantal maanden later werd een pakket afgeleverd met meer dan 200 pagina's met correcties en aanvullingen. Enkele maanden daarna volgde nog een zending met aanvullende en noodzakelijke wijzigingen. Hij was er nog eens goed voor gaan zitten omdat hij ook met Yad Vashem eindelijk overeenstemming had bereikt over een Hebreeuwse editie. Daar was het nog steeds niet van gekomen omdat Hilberg zich op de daders concentreerde en bijna in het geheel geen aandacht besteedde aan het verzet en heldhaftige opstelling van de Joden. Yad Vashem heet immers The Holocaust Martyrs' and Heroes' Remembrance Authority. En ja, Hilberg behandelde de Joden niet als martelaren, integendeel, volgens Hilberg speelden ze geen rol anders dan die van slachtoffer die vertrouwd op een tegenstander die niet over dezelfde logica beschikte. Dat was een hard oordeel en voor Yad Vashem jarenlang een te hard oordeel. U leest daar verderop meer over.

In totaal stuurde Hilberg dus meer dan 300 pagina's met aanvullingen, maar dan zou Nederland (en Israël) de meest uitgebreide en meest up-to-date versie van zijn standaardwerk hebben. We zijn daarop enthousiast aan de slag gegaan met de vertaling en de opmaak van het boek. In de zomer van 2008 was het eindelijk gereed, maar Raul Hilberg heeft het eindresultaat nooit meer

gezien. Hij stierf in Vermont op 4 augustus 2007 aan longkanker op 81-jarige leeftijd.

Met zijn vrouw Gwendolyn heb ik vervolgens contact gehouden en ook afspraken gemaakt over de publicatie van *Politiek van herinneren*. We zijn nu (ruim) tien jaar verder en het werk van Raul Hilberg staat nog steeds op een voetstuk. Maar de weg naar de top was voor Hilberg eenzaam en frustrerend. Maar het Nederlandse taalgebied mag zich prijzen met de meest uitgebreide versie van zijn levenswerk: *De vernietiging van de Europese Joden 1940-1945*.

In *Politiek van herinneren* beschrijft Raul Hilberg, de grondlegger van de professionele geschiedschrijving over de Jodenvervolging, hoe zijn belangrijkste boek tot stand gekomen is en welke strijd hij heeft moeten voeren om het uitgegeven te krijgen. Hij geeft daarbij ook een eerlijke schets van zijn leven als jongetje in Wenen dat uiteindelijk hoogleraar in de Verenigde Staten werd.

In de VS kwam zijn boek te vroeg. De publieke opinie was nog niet toe aan een dergelijk omvangrijk en wetenschappelijk baanbrekend werk met een ongemakkelijke boodschap. In het naoorlogse Duitsland paste zijn boek eerst ook niet. Hij beschrijft namelijk de vernietigingsmachine bestaande uit het openbaar bestuur, leger, bedrijfsleven en de partij (NSDAP). Wie vormde niet een onderdeel van deze vernietigingsmachine? Het was te zeer een pijnlijke en ongewenste spiegel.

Israël was pas gesticht en het land had behoefte aan een ander beeld dan Hilberg schetste. De politiek in het jonge Israël had behoefte aan een strijdbaar beeld van Joden zoals bij de opstand van de Joden in het getto van Warschau, en niet het beeld van de nederige gettojood die gelaten zijn lot ondergaat in de hoop dat de 'wind' overwaait. Dat laatste was ook niet Hilbergs stelling. Hij was van mening dat het verzet van de Joden weinig tot niets heeft geholpen en dus een verwaarloosbare factor in het geheel was.

Raul Hilberg

Politiek van herinneren

In *Politiek van herinneren* beschrijft Raul Hilberg, de grondlegger van de professionele geschiedschrijving over de Jodenvervolgung, hoe zijn belangrijkste boek *De vernietiging van de Europese Joden 1940-1945*, 3 delen, tot stand gekomen is en welke strijd hij heeft moeten voeren om het uitgegeven te krijgen. Hij geeft daarbij ook een eerlijke schets van zijn leven als jongetje in Wenen dat uiteindelijk hoogleraar in de Verenigde Staten werd.

In de VS kwam zijn boek te vroeg. De publieke opinie was nog niet toe aan een dergelijk omvangrijk en wetenschappelijk baanbrekend werk met een soms ongemakkelijke boodschap. In het naoorlogse Duitsland paste zijn boek niet. Hij beschrijft namelijk de vernietigingsmachine bestaande uit het openbaar bestuur, leger, bedrijfsleven en de partij (NSDAP). Wie vormde niet een onderdeel van deze vernietigingsmachine? Het was te zeer een pijnlijke en ongewenste spiegel.

Israël was pas gesticht en het land had behoefte aan een ander beeld dan hetgeen Hilberg schetste. De politiek in het jonge Israël had behoefte aan een strijdbaar beeld van Joden zoals bij de opstand van de Joden in het getto van Warschau, en niet het beeld van de nederige gettojood die gelaten zijn lot ondergaat in de hoop dat de 'wind' overwaait. Dat laatste was ook niet Hilbergs stelling. Hij was van mening dat het verzet van de Joden weinig tot niets heeft geholpen en dus een verwaarloosbare factor in het geheel was.

Het Eichmannproces wordt algemeen gezien als de kentering in de belangstelling voor de Holocaust. Hilbergs werk (eerste editie was uit 1961) kwam dus te vroeg. Ook voor een belangrijk boek is er dus blijkbaar een tijd en een plaats. Zijn werk paste in ieder geval niet in de politieke cultuur van de jaren zestig en zeventig. De politiek had aanvankelijk blijkbaar een ander geschiedbeeld nodig. Hilberg schreef er een openhartig autobiografisch verslag van.

9 789074 274876

